

Hozzászólások Havasi Zoltán Kialakult és kialakuló könyvtári tudományos irányok c. tanulmányához

I.

HAVASI Zoltán dolgozata korszerű szempontok szerint vizsgálja "a kialakult és kialakuló könyvtári tudományos irányokat", majd vázolja fel "a könyvtárosok tudományos tevékenységének távlatait." E vizsgálat s az ennek alapján kialakított kutatáspolitikai koncepció, most, amikor a könyvtárosi tevékenység - ahogy a szerző megfogalmazza - "az intenzív fejlődési periódusba fordul", rendkívül szükséges és időszerű, s számos elvi kérdést tisztázva hatékonyan segíti az elkövetkező időszak kutatási tevékenységének tervezését és szervezését egyaránt. Havasi Zoltán munkájának mondanivalójával teljes egészében egyetértek, alábbi megjegyzéseim csupán apróbb kiegészítéseket és részjavaslatokat tartalmaznak.

Az elért kutatási eredmények vizsgálata során nem hagyhatók figyelmen kívül azok a törekvések és ösztönző intézkedések, amelyek az 1960-as évektől feltétlenül hozzájárultak a könyvtártudományi kutatások jellegének és feladatainak tisztázásához, valamint a kutatási tematika kialakulásához, s amelyeknek az eredményeként lényeges eredmények is születtek. Ilyenek voltak pl.: a KMK 1960. évi ankétja a könyvtártudományi kutatás kérdéseiről, a Művelődéstügyi Minisztérium Könyvtárosztálya által kibocsátott kutatási tervek és kiírt pályázatok, vagy a KMK kutatásnyilvántartó és szervező tevékenysége. Mindezek az adott körülmények és lehetőségek között helyesen és korszerűen jelölték ki a kutatási irányokat és témákat, s feltétlenül kedvezően hatottak a kutatómunkára.

A KMK nemcsak a könyvtári munkával és a tájékoztatással összefüggő kutatások terveit és eredményeit regisztrálja, hanem az un. "nem könyvtártudományi" kutatásokat is. Az a probléma azonban, hogy a nem MM-felügyelet alá tartozó könyvtárak és tájékoztatási intézmények még a könyvtártudományi és a tájékoztatási kutatásokat sem jelentik be rendszeresen, s így ezek pontos regisztrálása sem történhet meg.

Az eddig "nem könyvtárinak" nevezett kutatásokat HAVASI Zoltán - nagyon helyesen - nem választja el élesen a könyvtártudományiaktól, ahogy ez általában korábban történt. E kutatások, amennyiben a könyvtári állomány tudományos feltárását szolgálják, vagy egyáltalán a könyvtár profiljába vágnak, rendkívül fontosak, szerves részei a kutatás egészének s folytatásukat ugyancsak szorgalmazni kell. Sokkal nehezebb feladat e kutatások értékelése, hiszen egy nagyobb egészbe, különböző más (könyvtárokon kívüli)

intézmények kutatómunkájába is beletartoznak s csak azokkal együtt vizsgálva ítéltetők meg reálisan. Számbavételük azonban feltétlenül feladata a kutatónyilvántartásnak.

Az olvasásszociológiai kutatások eredményessége nem vitatható. A szerző által említett "tulálatlanosítás" veszélye azonban kétségtelenül fennáll. Ugyancsak feltétlenül szükséges a részkutatások eredményeinek valamilyen magasabb szintű összegezése és a további kutatómunkát szolgáló általánosítások levonása, megfogalmazása. Mindenekelőtt szükséges azonban - a további kutatások eredményessége érdekében - olyan vizsgálati metodika kidolgozása, amely a szociológiai szempontokon túlmenően a pedagógiaikat, pszichológiaikat stb. is figyelembe veszi. Ennek hiányában számos esetben olyan hosszú és költséges vizsgálatok történnek, amelyeknek az eredménye nem áll arányban a végzett munkával és ráfordítással. Másik feladat: a vizsgálatok eredményeinek továbbgondolása, konkrét, a gyakorlatot segítő javaslatok, teendők megfogalmazása.

A könyvtárügy intenzív fejlődési periódusának vizsgálata kapcsán szó esik a közművelődési könyvtárakról, mint amelyek szükségszerűen - más funkciók mellett - fontos tájékoztatási bázisokká alakulnak át. Ez egészében és általánosságban igaz, de a közművelődési könyvtárak tájékoztatási feladata konkrétan vizsgálendő. Függetlenül a település könyvtári ellátottságától és gazdasági, társadalmi, intézményi strukturájától. Ahol más olyan könyvtárak (egyetemi, szak, stb.) is vannak, amelyek a tájékoztatási feladatok egy részét vállalni tudják, ott azokkal együttműködve látja el a funkcióját, másutt esetleg a helység egyetlen tájékoztató intézménye.

A könyvtári tudományos tevékenységnek a dolgozatban körvonalazott 4 lehetséges típusa lényegében minden kutatási témakört magába foglal. Véleményem szerint azonban szükségesek olyan komplex kutatások is, amelyek áttörnek a határokat. Pl. az 1. típusban megfogalmazott szakirodalom-ellátottsági és igényvizsgálatok, s a 2.-ban megjelölt állományelemző vizsgálatok együttes végzése, vagy eredményeik kölcsönös figyelembe vétele hasznos eredményekre vezethet. Ugyanakkor a történeti jellegű kutatásokat felölelő 3. témakör tulságosan összetett. A konkrét könyv-, könyvtár- ill. sajtótörténeti kutatások elválasztása az általánosabban jellegű művelődés-, intézmény és helytörténeti kutatásoktól megfontolandó lenne; esetleg külön fejezetben az egészen belül.

Nem tartozik szorosan a dolgozat tárgyához, de valamilyen más keretben elvégzendő lenne annak az egyszerűnek látszó, de tulajdonképpen bonyolult problémának a meghatározása, hogy mit tekintünk kutatásnak. A könyvtári bejelentésekben nem egyszer szerepelnek olyan témák, amelyek nem jelentenek kutatási feladatot a szó valódi értelmében. Továbbá: a témaválasztás maga nem is meghatározó, módszertani, szemléleti problémák és bizonyos színvonal elérése is szerepet játszik a kérdés eldöntésében.

HAVASI Zoltán tanulmányában igen jól foglalja össze azokat a problémákat, amelyekkel szembe kell néznünk a könyvtártudományi kutatáspolitikai koncepció kialakítása során. Megállapításaival nem is vitatkozni kívánunk, hanem továbbgondolni, kiegészíteni szeretnénk őket.

A könyvtárakban folyó kutatómunkának, a könyvtáraknak a tudományos életben betöltött szerepének vizsgálatakor elsődleges kiindulási alapnak feltételül maga a tudományos tevékenység kinálkozik. Szeretnénk azonban felhívni a figyelmet arra, hogy a könyvtári rendszer, sőt az egyes könyvtárak társadalmi kötődései szélesebb körűek, s nem lehet kizárólag a tudományos kutatás információellátására szorítkozni akkor sem, ha a könyvtárakat mint kutatási műhelyeket vagy mint a kutatás bázisait, segédintézményeit vizsgáljuk. Talán célszerűbb volna a könyvtári kutatásokat - legyenek azok szaktudományiak, vagy könyvtártudományi-informatikai jellegűek - a könyvtárak teljes funkciórendszeréből levezetni. Tehát kiindulópontul nemcsak a tudáspolitikai irányelvekben foglaltak, hanem más, a társadalmi élet egyes területeivel foglalkozó dokumentumok is kell, hogy alapul szolgáljanak, pontosabban az a társadalmi valóság, fejlődési tendenciák, amelyeket e dokumentumok tükröznek.

Ezzel a problémával függ össze az a régóta aktuális kérdés, hogy miképpen válhat ismét szerves részévé a tudományos életnek a könyvtár, illetve a könyvtár mint tudományos intézmény hogyan segítheti a társadalmi tevékenység egyéb területeit is, továbbá, hogy a különféle típusú, más-más társadalmi környezetben működő könyvtárak mennyiben töltenek be tudományos funkciót állományuk, szolgáltatásaik, valamint munkatársaik kutató tevékenysége folyamányaként. E problémakör részletes kifejtésére annak a tanulmánynak kell vállalkoznia, amely a könyvtárat mint kutatóműhelyt vizsgálja. Ezért itt csak arra szeretnénk utalni, hogy kibontakozóban van, - mintegy a spirális fejlődés újabb állomásaként, - egy új könyvtári modell, amely magasabb szinten tartalmazza, megőrzi és új minőségbe ötvözi a múlt század és a 20. század első felének tudományos intézet jellegű könyvtárát a 20. században kibontakozó könyvtári tízessel. Vizsgálatot érdemelnek az e folyamat mögött rejlő, s valószínűleg meghatározó szerepet játszó változások, amelyek a tudományos életben, a kutatásszervezésben és a tudomány szervezeti és intézményi bázisában lejátszódtak. Mindehhez azonban még hozzá kell venni a társadalom egészében lezajló változásokat is, amelyek a tudományos információ iránti igények tömeges méretekben való jelentkezését eredményezték, s amely igények a könyvtári rendszer újabb és újabb egységeinél bukkannak fel.

Nem kívánunk foglalkozni azzal a témakörrel, amelybe a könyvtárakban az egyes szaktudományok terén folytatott kutatások, a könyvtár, mint az egyes szaktudományok kutatóműhelye, szervező központja, s más ehhez hasonló kérdések tartoznak. Erre külön tanulmányt készített az OKDT Kutatáspolitikai

tikai Szakbizottsága. Javasoljuk azonban, hogy a könyvtári és tájékoztatósi kutatáspolitikai és -szervezési koncepció kialakításánál ezeket a nem könyvtári témájú (történelmi, irodalomtudományi, jogi, művészettörténeti, kémiai stb.) kutatásokat ne vegyük figyelembe, mivel ezeket legfőljobb regisztrálni lehet és érdemes - amint azt a KMK teszi is -, de szervezetileg átfogó vagy irányítani lehetetlen.

Néhány megjegyzést fűznénk inkább a könyvtári-informatikai-felnőttnevelési tematikájú kutatások kérdéséhez. Először hadd vessünk fel mindjárt egy terminológiai javaslatot, bár azt hiszem, nyitott kapukat döngetek vele. Ne beszéljünk könyvtártudományról, könyvtártudományi kutatásokról. Fogadjuk el Mátrai Lászlónak a Magyar Tudomány c. folyóiratban kifejtett álláspontját, s tekintsük úgy a mi szűkebb szakterületünket, mint amelynek - hasonlóan sok más tekintélyesebb vagy kevesebb elismerésben részesülő területhez, - megvan a maga gyakorlata, s e gyakorlat tükröződéseképpen és a gyakorlatra visszaható erővel a maga elmélete. Ha erről az állásponttól indulunk ki, talán tulzásnak minősül alapkutatásokról, alkalmazott kutatásokról, fejlesztésről beszélni, vagy legalább is más értelemet kell adni e terminusoknak. A mi szakmánk szempontjából az alapkutatásokat többnyire más szakmák végzik el. Helyes, ha ezekbe is bekapcsolódunk mind kutatásszervezési szinten, mind pedig egyes kollégáink révén. Magában a könyvtári elméletben már csak azért sem volna érdemes alapkutatásokról beszélni, mert külsők előtt megtévesztőleg hatna. Inkább azt javasolnánk, hogy jelöljünk meg kutatási főirányokat, főtémákat, amelyeknek mind elméleti, mind gyakorlati vonatkozásait tudományos igényvel, módszerekkel vizsgáljuk, s lehetőleg mindig az alkalmazás szempontjából, tekintve, hogy szakmánk lényegében a gyakorlatra orientált.

Hallatlan jelentősége van, szinte létkérdésnek tekinthető, hogy intenzív kapcsolatokat építsünk ki a rokonszakmák és határterületek kutatásaival mind tartalmi, mind személyi, mind pedig kutatás-szervezési szempontból. E kapcsolatok tartalmi kérdéseivel azoknak a kollégáknak kell foglalkozniuk, akik a Kutatáspolitikai Szakbizottság részére az egyes kutatási főirányok eredményeit értékelik, s tesznek javaslatot a jövőre nézve. Nem kerülhető meg azonban az a kérdés sem, hogy miképpen lehetne biztosítani a tervszerű és szervezett együttműködést a különféle szakterületek kutatóműhelyeivel, kutatásszervező intézeteivel, szerveivel, most már a szorosán vett könyvtári kutatásokat illetően. A könyvtári szakma többarcúsága következtében alig képzeltető el, hogy egyetlen fórum, egyetlen szervezeti keret elegendő volna e feladat megoldására. Több irányban kell lépéseket tennünk; a kristályosodó centrumok majd mindegyikével kapcsolatba kell lépünk, más-más vonatkozásban (MTA Könyvtártörténeti és Bibliográfiai Munkabizottsága, egyes intézetei, OMF'B, Népművelési Intézet, SZEKI stb.). Ugy látszik azonban, hogy e több irányú kapcsolatrendszer szakmán belüli kell koordinálni, erre pedig a Kutatáspolitikai Szakbizottság látszik megfelelő fórumnak.

PAPP István

Egyetértek Havasi Zoltán tanulmányának lényegével. Különösen ama részeit emelném ki, amelyek a tudományos tevékenység fő típusaira adnak utmutatást.

Ennél talán még fontosabbnak tartom azt a két követelményt, amely a könyvtár társadalmi funkciójának meghatározását, valamint az irányítás és könyvtárigazgatás rendszerelméleti megközelítését sürgeti (a kettő közül az első sürgősebb, ilyen jellegű kísérletet a magyar szakirodalom alig ismer, hiányát állandóan érezzük. Ámbár - ezt hangsúlyoznom kell - nem egy "elvont" könyvtár, hanem a főbb könyvtár típusok társadalmi funkciójának a tisztázása lenne a legfontosabb feladat. A második követelményt - habár nem annyira sürgős - de ugyancsak fontos feladat: az irányítás és könyvtárigazgatás problémáival foglalkozó, tudomásom szerint gyér számú magyar tanulmány mindaddig nem az egyetlen lehetséges kiindulási alaptól; a rendszerelméleti megközelítésből indult ki. Ennek számos káros következménye van, kidolgozatlan a könyvtárügy információs rendszere stb.).

Mindazonáltal a Havasi Zoltán által megszabott két követelményt egy harmadikkal egészíteném ki, ez: a könyvtárügy prognosztikája. Voltaképpen csak homályos - szubjektív és sok esetben eltérő - sejtelmek vannak arról, hogy merre tart még a legközelebbi 20-30 éven belül is a könyvtárak fejlődése, pontosabban: funkciója. Holott egy könyvtárépületet ennél hosszabb időre terveznek. Utalnom kell arra, hogy értesüléseink szerint a Szovjetunióban a közelmúltban kiterjedt (számunkra ismeretlen eredményű) vizsgálatokat végeztek a szovjet könyvtárügy fejlődési prognózisának meghatározására.

A fentiek előrebocsásata után visszatérve Havasi Zoltán tanulmányára és elfogadva az abban kifejtett, inkább elméleti típusu megállapításokat, szeretném azokat inkább gyakorlati jelleggel, jórészt intézményi aspektusból kiegészíteni.

Minden további fejtegetés előtt a "könyvtártudomány" fogalmával és ebből következőleg a szóhasználat jogosságával kell foglalkoznom.

"Könyvtártudomány" véleményem szerint voltaképpen nincs (miként nincs "kereskedelemtudomány", "kutatóintézet-tudomány" stb. sem). A könyvtár szolgáltató, bizonyos típusa tudományos szolgáltató intézmény. A megállapítás értékéből az sem von le, hogy sajátos - ismereteket, sőt kisebb-nagyobb mértékben tudományos ismereteket - szolgáltató intézménnyel állunk szemben. Az adatbankok (például a szociológiai adatbankok) ugyancsak tudományos értékű információkat közvetítenek (a könyvtárnál nagyobb feltartási fokon), adatbank tudomány még nincs. A tudományos diszciplínák a természet és a társadalom jelenségcsoportjaira építenek fel, nem intézményekre (amilyen - felépítményű jellegű formális szervezet - például a könyvtár is).

Mindez azonban távolról sem zárja ki a tudományok és tudományos módszerek alkalmazását a könyvtárral kapcsolatos sokfajta tevékenység vizsgálatában. Tudományos módszerrel közelíthető meg a könyvtári munka technológiai jellegű oldala, rendszerelméleti megközelítés alkalmazható a könyvtári rendszer és a könyvtáron belüli irányítási-igazgatási rendszer optimális modelljeinek kidolgozásához, és nem utolsósorban tudományos módszerekkel vizsgálhatók a könyvtárak fejlődésének történeti elemei (ami nemcsak az intézmény, hanem gyűjteményei és állományelemei történetére is vonatkozik). Mindezen felül tudományos módszerek (szociológiai és pszichológiai) alkalmazhatók a könyvtárhoz fűződő egyéni, csoportos emberi kapcsolatok és magatartások vizsgálata során is.

Mindebből az a következtetés vonható le, hogy bár a könyvtártudomány léte erősen vitatható, a könyvtár - belülről és kifelé egyaránt - tudományos módszerekkel vizsgálható, sőt - korunk tudományos fejlettségére való tekintettel: vizsgálandó. Az e célból végzett tevékenység annál magasabb rangú, minél inkább sikerül az igénybevett szaktudomány módszereit elsajátítani, alkalmazni, szükség esetén a könyvtárra adaptálni.

A "Könyvtártudomány" szó használata a fentiek tükrében indokolatlan, sőt jogosulatlan. Alternatív javaslataim helyettesítésére:

- a) könyvtári kutatás (vagy "könyvtárkutatás"?)
- b) könyvtárelmélet (Mátrai László korábbi javaslata)
- c) a "könyvtártudomány" szó használatának fenntartása is felmerülhet, amit bizonyos taktikai, inkább presztizs-jellegű megfontolások is indokolhatnának).

Az elmondottakból levonható általános következtetések: Szívesen kell törekednünk a könyvtári kutatások valóban tudományos, féltudományos és áltudományos rétegeinek a különválasztására (ez egyébként a valóban tudományos értékű könyvtári kutatás rangemelésének egyik legfontosabb feltétele).

Tudományos tevékenységek lehetnek: a történeti kutatások, továbbá a korszerű könyvtári-információs tevékenység technológiai oldalával, a szociológiai és pszichológiai módszerek alkalmazásával összefüggő kutatások;

Féltudományosak: a különböző "döntésselőkészítő" anyagok kidolgozása és alkalmanként a módszertani munka egyes elemei (mindkettő - ha jól végzik - tudományos eredmények gyakorlatba való átültetését jelenti);

Áltudományos: a bibliográfiai tevékenység legnagyobb része.

Merev határok természetesen nem képezhetők, kétségtelenül van például tudományos értékű vagy ezt megközelítő, eredeti feltáró-értékelő-szelektáló tevékenységet feltételező bibliográfiai tevékenység is. Az elmondottak tehát inkább tendenciaszerűen érvényesítendőek.

A különböző kutatási rétegek elhatárolásának egyetlen eszköze a "tudományosság" lehet. Ennek kritériumai előzetesen aligha határozhatók meg (és egyébként diszciplináktól függően is változhatnak). A kutatási feladat célja, előirányzott metodikája alapján azonban gyanítható, a kutatás végterméke alapján pedig előbb-utóbb biztosan meghatározható a végzett kutatási tevékenység tudományos értéke.

x

A könyvtári kutatási területek intézményi aspektusa megközelítésére visszatérve, az alábbiak szerint tesztek kísérletet ennek felvázolására:

	MULT	A könyvtár és állományának kutatása	MTA intézeti és bizottságai
TÁRSADALOM	JELEN	A mai könyvtár egyéni és csoportkapcsolatainak vizsgálata	MTA, MRT, Társ. tud. I.
	JÖVŐ	Könyvtári prognosztika	MTA Tud.szerv. Csoport
Technológia		Könyvtári-információs munkafolyamatok és be- rendezések	hazai sikon: OMFB, szaktárcák regionális sikon: NTMIR nemzetközi sikon: UNISIST egyéb (restaurálási stb.) munkák tekintetében; más hazai közgyűjteményi területek
RENDSZER		"mikroszinten" könyvtárszervezés "Makroszinten" a könyvtárügy rendszere (idetartozik: a könyvtárügy információs rendszere)	OMFB, szaktárcák, tanácsok

Megjegyzés: A táblázat inkább csak modellnek tekintendő, finomítására és kiegészítésére természetesen szükség van.

ZIRCZ Péter